

Stanisław Nowakowski

1888–1938

10 marca 1938 roku zmarł Profesor Stanisław Nowakowski, twórca szkoły geografii gospodarczej, jeden z największych polskich geografów okresu międzywojennego, kierownik Katedry Geografii Gospodarczej na Uniwersytecie Poznańskim i w Wyższej Szkole Handlowej w Poznaniu. Urodził się w roku 1888 w Sosnowce w pobliżu Kamieńca Podolskiego. Do gimnazjum uczęszczał najpierw w Kamieńcu, a potem Saratowie, gdzie ukończył je w roku 1907. W tym samym roku wstąpił do Kijowskiego Instytutu Handlowego, studiując nauki ekonomiczne i handlowe, zwłaszcza geografię ekonomiczną pod kierunkiem prof. Mitrofana Downara-Zapolskiego. Dzięki wybitnym zdolnościom i wyjątkowej pracowitości został wysłany przez ten Instytut, jeszcze przed ukończeniem studiów, w podróż naukową na Daleki Wschód i do Japonii celem zapoznania się ze stanem rolnictwa krajów wschodnioazjatyckich i zbadania możliwości nawiązania bliższych stosunków gospodarczych Rosji z Japonią. Rezultatem tej podróży była praca *Rolnictwo współczesnej Japonii*, napisana po rosyjsku i wydana przez Instytut Handlowy w Kijowie w roku 1913. Na podstawie tej pracy został czynnym członkiem Naukowego Towarzystwa Ekonomicznego w Kijowie.

W tymże roku udał się ponownie do Japonii dla zbadania pewnych zagadnień ekonomicznych, związanych z otwarciem Kanału Panamskiego. Zebrawszy ogromny materiał naukowy, napisał obszerne dzieło: *Kanał Panamski i jego znaczenie światowe*, wydane w Kijowie w roku 1915. Przeprowadzając w tym dziele analizę wpływów i zmian, jakie ten kanał spowoduje w przyszłym układzie stosunków ekonomicznych i politycznych na Pacyfiku, niezwykle trafnie przewidział narastanie konfliktów pomiędzy Rosją, Stanami Zjednoczonymi i Japonią w walce o supremację na Pacyfiku i wpływy w Chinach. Wkrótce potem odbył trzecią podróż do Japonii i na Formozę (obecnie Tajwan), gdzie miał przeprowadzić – z polecenia Towarzystwa Antropologicznego w Piotrogradzie specjalne badania antropogeograficzne.

W roku 1917 Stanisław Nowakowski został profesorem nadzwyczajnym geografii gospodarczej w Kijowskim Instytucie Handlowym. Na stanowisku tym pozostawał zaledwie kilka miesięcy, musiał bowiem z polecenia rządu Aleksandra Kiereńskiego udać się po raz czwarty do Japonii. Zaskoczony przewrotem bolszewickim do Rosji nie powrócił, lecz wyjechał do Ameryki i osiedlił się na stałe w Chicago. Pierwszy,

rosyjski okres działalności naukowej kończy obszerna praca *Japonia a Rosja*, wydana w roku 1918 w Tokio.

Znalazłszy się w Ameryce, Profesor Nowakowski uzupełnił swoje studia geograficzne pod kierunkiem takich wybitnych geografów, jak Salisbury, Barrow, Gregory i Huntington. Dzięki wielu mniejszym pracom naukowym, ogłoszonym w języku angielskim, został mianowany profesorem geografii w Clark University w Worcester. Otrzymawszy misję naukową zbadania pod względem geograficzno-gospodarczym krajów słowiańskich, przybył do Polski w roku 1922. Nawiązał kontakt z Uniwersytetem Poznańskim. W czasie swego pierwszego pobytu w Polsce zebrał niezmiernie bogatą literaturę do historii geografii w Polsce, którą wywiózł do Stanów Zjednoczonych, gdzie posłużyła mu do urządzenia pierwszej polskiej wystawy geograficznej.

W roku 1923 przybył po raz drugi do Polski z amerykańską misją rządową. Wówczas to postanowił osiedlić się na stałe w Poznaniu, gdzie uzyskał katedrę Geografii Gospodarczej na Uniwersytecie Poznańskim. Został także kierownikiem Katedry Geografii Gospodarczej w Wyższej Szkole Handlowej od chwili jej uruchomienia w roku 1926. Wykładał w tej Uczelni geografie handlową Polski i świata. Prowadził również wykłady z esperanto. Ponadto był stałym reprezentantem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w tej Uczelni oraz członkiem Kuratorium – organu Fundacji WSH.

Działalność naukową w Polsce rozpoczął wykładami uniwersyteckimi i napisaniem ciekawej rozprawy *Do kogo świat należy?* Następnie przystąpił do opracowania wielkiego dzieła regionalnego *Geografia gospodarcza Polski Zachodniej*, które wydał w dwóch olbrzymich tomach w latach 1929–1930. Równie bogato wyposażonego w mapy, wykresy i wspaniałe ilustracje dzieła regionalnego z zakresu geografii gospodarczej nie posiada żadna inna dzielnica Polski. W podobny sposób zamierzał Profesor Nowakowski opracować monografie wszystkich innych województw, zniechęcony jednakże nieprzewycięzonymi trudnościami wydawniczymi porzucił badania regionalne i zwrócił się ku zagadnieniom teoretycznym.

Pierwsza z tego zakresu była jego rozprawa *Marksizm a geografia gospodarcza* („Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1928). Myśli tam zawarte rozwinął później w swym największym teoretycznym dziele: *Geografia jako nauka*, ogłoszonym w latach 1934–1935 w wydawnictwie Wielka Geografia Powszechna. W dziele tym uzasadnił, że geografia jako nauka całkowicie samodzielna i twórcza może się rozwijać tylko na podłożu filozofii materialistycznej, a jej cele i zadania określa najpełniej materializm dziejowy Marksa. Krytyka polska o dziele tym nie wyraziła swej opinii, choć wywołało ono za granicą – zwłaszcza w Rosji i Francji – znaczne zainteresowanie, wyrażające się w gotowości dokonania przekładu na język rosyjski i francuski. Zawarte w dziele rewolucyjne poglądy stały się przyczyną izolacji naukowej i źródłem wielu przykrości osobistych Autora.

We wspomnianym wydawnictwie ukazało się również ostatnie wielkie jego dzieło: *Geografia ZSRR*, do którego zebrał materiał w czasie podróży do Rosji sowieckiej latem 1934 roku. Dzieło to wzbogaciło naszą naukę geografii. Równie dokładnego i wyczerpującego dzieła o ZSRR nie było w literaturze światowej do połowy lat 50.

W ostatnich tygodniach swego życia Profesor Stanisław Nowakowski pracował nad niezwykle ciekawym i aktualnym zagadnieniem walki narodów o kolonie i surowce. W odniesieniu do polskich usiłowań pozyskania terenów kolonialnych ustosunkował się raczej sceptycznie, twierdząc, że nie zmniejszyłoby to w niczym naszych trudności gospodarczych, które widział w wadliwościach i sprzecznościach współczesnego ustroju kapitalistycznego, a nie w braku surowców i terenów.

Pozostawił bardzo bogaty i cenny dorobek piśmienniczy w postaci 36 poważnych prac w języku angielskim, polskim i rosyjskim. Współpracował z „Ruchem Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”. Z wydawnictwem tym łączyły Profesora Nowakowskiego serdeczne więzy niemal od początku objęcia przez niego katedry w Poznaniu. Od 1925 do 1927 roku był kierownikiem działu ekonomicznego tego czasopisma, a do roku 1931 współredagował ten dział łącznie z prof. Edwardem Taylorem i prof. Stefanem Zaleskim.

Jako człowiek Profesor Stanisław Nowakowski był niezwykle uczynny, odznaczał się wyjątkową dobrocią i szlachetnością charakteru. Zaznawszy w młodości niedostatku, był szczególnie wrażliwy na nędzę ludzką, a zwłaszcza na troski materialne młodzieży studiującej, która znajdowała u niego zawsze pomoc i opiekę. Udzielał się w Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”. Był członkiem Polskiego Związku Myśli Wolnej i prelegentem Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych.

Umarł, mając zaledwie 50 lat. Bezpośrednią przyczyną śmierci był skrzep, który powstał po operacji komór Highmora. W obawie przed manifestacją polityczną na pogrzebie starostwo grodzkie zabroniło urządzania pogrzebu w niedzielę i wyznaczyło go na dzień roboczy, i to na godziny południowe, ażeby świat pracy nie mógł w nim wziąć udziału. Pomimo to pogrzeb zamienił się w wielką manifestację. Studenci na zmianę z robotnikami fabrycznymi ciągnęli karawan sprzed auli uniwersyteckiej na odległy Cmentarz Ewangelicki na Górczynie, oddając Zmarłemu ostatnią postugę i hołd.

Florian Barciński
Hanna Maciejewska